
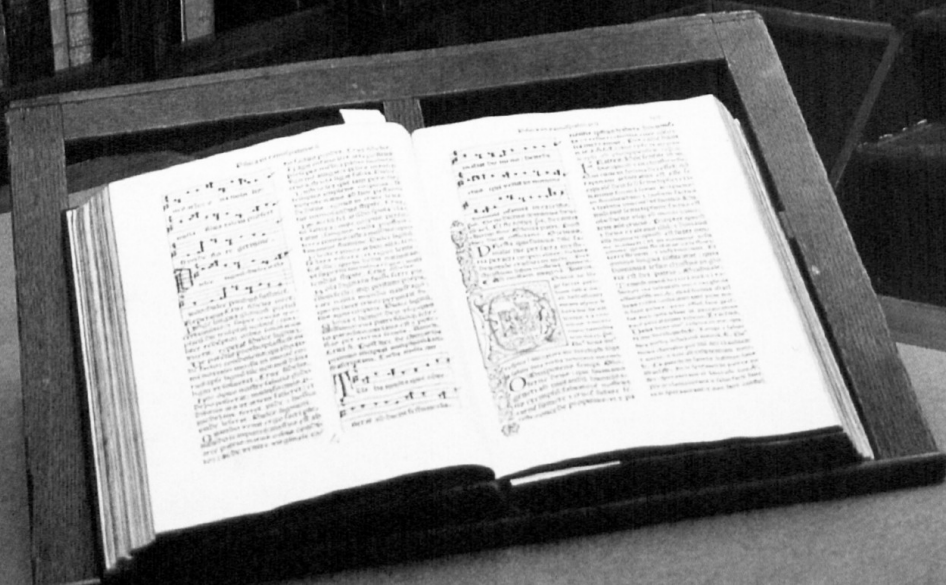
K I N C S E K

A NEMZET KÖNYVTÁRÁBÓL

MAGYAR KÖNYVKLUB

A NEMZETI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉRŐL

A nemzeti könyvtár alapításának előzményeit vizsgálva feltétlenül tekintetbe kell vennünk azt a tényt, hogy a Kárpát-medence térségében a XVI–XVII. század folyamán nem alakulhatott ki olyan gyűjtemény, amely a német választófejedelmek vagy az európai uralkodók bibliotékájával egyenrangú lett volna anyagának gazdagságában, a képviselt szellemi áramlatok frissességében, illetve a környezetére gyakorolt hatásában. Összehasonlítható viszont a magyarországi főrangú családok egyes tagjainak olvasmányműveltsége a kortárs Európa grófi rétegével. Fontos hangsúlyozni azt a tényt is, hogy a magyarországi arisztokrácia és főpapság tagjai nem alakíthatták életmódjukat, gyűjteményeik arculatát csupán a saját maguk ízlése szerint. A könyvek megvásárlásának lehetősége nagyon is korlátozott volt: a belföldi könyvtermelés nem volt számottevő; a könyvkereskedelem szervezettsége kezdetleges volt. Néhány felvidéki és erdélyi kereskedőről tudunk csupán, akik könyvek közvetítésével is foglalkoztak, de ők alapvetően a polgári közönséget célozták meg tevékenységükkel. A külföldi (főként bécsi, dél-németországi és észak-italiai) könyvkiadók ügynökei, ha megkísérelték is rendszeres kapcsolat kiépítését a magyarországi főúri családokkal, igyekeztek a saját kiadói környezetükben megjelent könyveket eladni, s nem volt tényleges konkurenciájuk. Az egyes családok költségén Európában tanuló alumnusok pedig, mint a családi bibliotéka gyarapítói, jól működtek ugyan, de ízlésük, tanulmányaik s így olvasmányművelt-

ségük jellege óhatatlanul is éreztette hatását a patrónus könyvtárán. Ez a helyzet csak a XVIII. század második felében változott meg lényegesen – a kiegyezésig kialakult egy, a nyugat-európai országokban

már megszokott könyvkereskedelmi rendszer.

A XVI–XVII. században nem tudunk olyan magánkönyvtárat említeni, amely a XVIII. században már általánossá váló reprezentatív funkciót kapott volna egy-egy udvarházban, kastélyban. A XVII. század második felére a bécsi császári udvar környezetében élő magyarországi főnemeselek körében figyelhető meg ilyen irányú változás a könyvgyűjtési szokásaikban. Külön említhető ebből a szempontból Nádasdy Ferenc (1623–1671) pottendorffi és Esterházy Pál (1635–1713) kismartoni, illetve fraknoi könyvtára.

A Habsburg-ház uralma alatt egyesült Magyar Királyság gazdasági lehetőségeit, politikai mozgásterét egyértelműen meghatározta az a tény, hogy az országot a török uralom alól idegen uralkodó vezetésével sikerült felszabadítani. III. Károly, Mária Terézia, II. József, I. Ferenc és IV. Ferdinánd uralkodása alatt a birodalmi szempontok egyre inkább háttérbe szorították a magyar érdekeket, és az ebből származó feszültség vezetett az 1848–49. évi fegyveres szabadságharc kitöréséhez. A XVIII. század folyamán megerősödtek a Kárpát-medencében élő nemzetiségek elválási törekvései, kialakult kulturális azonosságtudatuk és ennek mentén saját művelődési intézményhálózatuk is (iskolák, könyvtárak, nyomdák). A kulturális mozgalmak a XIX. század első felére politikai

◆ 2. Hieronymus-corvina (1488 k.).
A szövegkezdő címlap keretdíszének részlete

◆ 3. Részlet a könyvtár Apponyi-terméből

◆ 4. Chrysostomus-corvina (1485–90).
V-iniciálé Aranyszájú
Szent János ábrázolásával

mozgalmakká nőttek ki magukat, s később ezek lettek a XIX–XX. század fordulóján a Magyarországtól – és a Habsburg Birodalomtól – való elszakadás követelői, illetve részben kimunkálói.

A török kiűzését követő évszázad legfontosabb egyháztörténeti jellemzője az volt, hogy a katolikus egyház állami asszisztenciával nagy ütemben szerezte vissza pozícióit az egyházi, a gazdasági és politikai, továbbá a kulturális élet minden területén. A két érsekség (a kalocsai és az esztergomi) előbb visszanyerte középkori püspökségeit, majd a XVIII. század utolsó harmadában sorra alakultak az új püspöki megyék, 1804-től pedig megkezdte működését az új egri érsekség.

A protestáns egyházakat a XVII. század végén ért támadások jellege megváltozott, nem folyt közvetlen vallásüldözés, de az egyházak működése elé számos akadály gördítettek. Művelődési szempontból – és így a könyvtár- és olvasmánytörténetet tekintve is – az volt a legfontosabb fejlemény, hogy korlátozták a protestáns értelmiség, elsődlegesen a lelkészi kar újratermelődését. A protestáns főúri családok mozgásterre leszűkült, befolyásuk a politikai gyakorlatban és a gazdasági életben csökkent. Ennek megfelelően anyagi erejük a bibliofil gyűjtemények kialakításához általában nem volt elegendő.

A görög szertartású római katolikus és a görögkeleti ortodox egyházak támogatása már a Habsburg-ház nemzetiségi politikájával összefüggő kérdés volt, hiszen az ezekhez a gyülekezetekhez tartozók többsége román, illetve szerb nemzetiségű volt.

A püspöki és érseki könyvtárak mindig is az intézményi gyűjtemények hálózatának gerincét alkották. A XVIII. században a régebbiek – Esztergom, Kalocsa, Pécs, Eger, Gyulafehérvár, Győr, Vác, Veszprém – megerősödtek, illetve újabbak is alakultak: Szom-

bathely, Székesfehérvár. A könyvtárpolitika alakítói neves egyházfők voltak, akik többségükben a magyarországi arisztokrata családokból kerültek ki.

A XVIII–XIX. század folyamán alakult ki Magyarországon az a könyvtári struktúra, amely a mai napig is működik. A török kiűzése után a különböző vallási felekezetek művelődési intézményrendszerük felépítésének keretében alakították ki könyvtáraikat, és a társadalom nem egyházi szervezetei a maguk gyűjteményeit kezdetben az egyházi bibliotékákkal együtt szervezték meg. A nemesi rangú személyek – különösen az arisztokrácia – körében a könyvgyűjtés újfajta szokássá vált. Általánosságban is elmondhatjuk, hogy az olvasmányműveltség és a könyvtörténet a XVII–XVIII. század fordulóján a könyvgyűjtési és a könyv-olvasási szokásokban is jól érzékelhető változást jelez. Eszerint Magyarország akkori társadalmi rétegei, továbbá egyes földrajzi egységei nem tudták egységesen követni azokat a változásokat, amelyek a korszak nyugat-európai országaiban lezajlottak. Az olvasmányanyag, illetve a könyvtárak anyaga az arisztokrácia egyes családjai kivételével részben elavult, részben csak lassan tudta követni az európai könyvpiac kínálatát. A magyar anyanyelvű polgárság, a kis- és közneemesi réteg olvasottságára ez a megállapítás fokozottabban érvényes. A városi polgárság XIX. század eleji megerősödése az egyházakhoz nem kötődő intézmények sorát teremtette meg (kaszinók, képzőkörök, olvasókörök stb.).

Maga az állam is – Mária Terézia és II. József reformjai – szorgalmazta a kulturális élet, az oktatás egyházaktól kevésbé függő rendszerének kialakítását, s így a világi jellegű könyvtárak száma is gyarapodott. A magyarországi bibliofília fejlődése szempontjából legjelentősebbek a főúri és a tudós-könyvtárak voltak. A legtöbb arisztokrata

családi könyvtárról maradtak ránk részletes leírások, katalógusok. E könyvtárak közül több közintézménnyé vált. A legjelentősebb kétségkívül az erdélyi magyar lakosság központi könyvtáraként is működő Teleki-téka, amelyet Teleki Sámuel (1739–1822) alapított 1802-ben, és az erdélyi szászok nemzeti könyvtára, amelyet Brukenthal Sámuel (1721–1803) alapított magánkönyvtára nyilvános gyűjteménnyé tételével (1803). De a többi nagy családi bibliotéka is sorra közintézménnyé vagy annak részévé vált. Említésképpen: gróf Teleki József, illetve felesége, Bethlen Kata könyvtára a nagyenyedi Református Kollégiumot gazdagította (1759), a Festeticsek gyűjteménye a Georgicont szolgálta (1797-től), Teleki József (1790–1855) alapította a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát (1826), a Rádayak péceli könyvtára a Református Teológiai Akadémiára került (1862).

A XVIII. század tudós egyéniségei már jobb helyzetben voltak, mint XVI–XVII. századi elődeik. A könyvkereskedelem szervezettebbé vált, és számos kísérlet történt egy tudós társaság szervezésére. Ezen törekvések eredménye lett végül is a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása 1828-ban. Jellemzőnek mondható, hogy a vezető értelmiségiek könyvtárai szinte kivétel nélkül valamely közkönyvtárat, a XIX. század első felétől a nemzeti könyvtárat vagy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát gyarapították. E jelenség is igazolja azt a tudatosságot és felelősséget, amellyel ezek a személyiségek Magyarország kulturális fel-emelésére gondoltak.

A magyar nemzeti könyvtár megalapításának gondolata a nemzeti tudóstársaság, egy tudományos akadémia megalapításának szándékával párhuzamosan alakult ki. Nemzeti uralkodó hiányában ezt a feladatot természetesen vállalták fel magyar arisztokrata családok.

Gróf Széchényi Ferenc (1754–1820) az ország egyik leggazdagabb családjából származott, birtokaik nagyjából a termékeny Nyugat-Magyarországon feküdtek. Széchényi Ferenc tudatosan politikusi pályára készült. A bécsi Theresianumban folytatott tanulmányok után kétéves európai tanulmányi körúton vett részt, amelynek során Csehországba, a német fejedelemségekbe, Hollandiába, Angliába, majd Olaszországba látogatott. Hazatérve Sopronharpácson és a nagycenki kastélyban alakított ki könyvtárát. Könyvtárosai Hajnóczy József (1750–1795), majd Tibolth Mihály (1765–1833) voltak. Könyvtárát 1802-ben ajánlotta fel egy nemzeti könyvtár (Bibliotheca Regnicolaris) alapítására, az uralkodói engedélyt 1802. november 26-án nyerte el. A könyvtár katalógusának kiadását 1799-ben kezdték el, a pótköteteket 1803-ban és 1807-ben nyomtatták. A gróf az alapítás után is folyamatosan gyarapította a gyűjteményt, így halálakor több mint 20 000 dokumentumot, köztük 6000 térképet őrzött a bibliotéka. Széchényi szeme előtt kettős cél lebegett: egyrészt összegyűjteni azokat a dokumentumokat, amelyek magyarországi szerzőktől származtak, illetve Magyarországra vonatkozó információkat tartalmaznak, másrészt a modern európai szellemi áramlatok tanulmányozásához szükséges kézikönyveket a magyarországi tudósok rendelkezésére bocsátani. Széchényi Ferenc példája nyomán több arisztokrata és tudós adományozott jelentős könyvmennyiséget a gyarapodó gyűjteménynek. A továbbiakban ezek közül említek néhányat.

Illésházy István (1762–1838) gróf őse, Illésházy István a XVI. században emelkedett a magyarországi arisztokrácia tagjai sorába. Könyvszeretetének tanúsága a trencsényi várban 1603-ban összeírt könyvtára. Miután a császár elleni fellépése kegyvesztettségét és javainak elvesztését eredményezte, a család-

nak újra kellett kezdenie a birtokszerzést. A Thurzókkal való rokoni kapcsolatok ebben nagyban segítettek őket, hiszen Thurzó György (1567–1616) a XVII. század első felében Magyarország nádora volt. Az Illésházy család a Trencsén megyei Dubnicon alakította ki központi udvarát, könyvtárukát is itt gyűjtötték generációkon keresztül. 1792-ben az egyik könyvtárrendezés alkalmával már 8000 kötetes a bibliotéka. Illésházy István 1835-ben döntött úgy, hogy ezzel a könyvállománnyal a magyar nemzeti könyvtárat gyarapítja, s a nemzetnek ajándékozta a gyűjteményt. Ezzel a könyvtárral az egyik legjelentősebb olyan gyűjtemény épült be a Széchényi Könyvtár állományába, amely Magyarországon keletkezett, s amelyet folyamatosan a XVII. század eleje óta gyarapítottak (nem aukción vásárolták, nem kerültek hozzá nagyobb hagyatékok). Leginkább említésre méltó darabjai a már említett Thurzó György nádor (1567–1616) könyvtárából kerültek Dubnicra, Francesco Barbaro *De re uxoria* (A házaseletről) című munkája, továbbá Pietro Ransano történeti munkája, amelyet Hunyadi Mátyásnak írt, de annak halála után Nápolyba vitte magával. A *Ransanus-kódex* több, XVI. századi tulajdonos után Thurzó Györgyé, majd Illésházy Gáspáré (1593–1648) lett. A XVIII. század végén Jankovich Miklós szerezte meg, aki eladta könyveit a nemzeti könyvtárnak.

Jankovich Miklós (1772–1846) apja pesti házukban a XVIII. század második felében már számottevő könyvtárat gyűjtött össze, ám fia volt az, aki a család anyagi biztonságát is veszélyeztetve megszállottan vásárolta a könyvhagyatékokat, főként akkor, ha az egykori tulajdonos a magyar történelem iránt érdeklődést mutatott. Első nagyobb vásárlása egy történész, Carolus Wagner pesti professzor könyvtára volt. Ezután vásárolt orvosok, jogászok, különböző felekezethez tartozó lelkészek, illetve földesurak hagyatékai-

tékaiból is. A szenvedélyes vásárlási akciók során igyekezett ritka kiadványokat, továbbá kéziratokat megszerezni. Olyanokat, amelyek a magyar történelem kiadatlan forrásai voltak, vagy művelődéstörténeti érdekességekként voltak értékesek (pl. Luther Márton eredeti végrendelete Johann Benedict Carpzov hagyatékából). Több corvina is a tulajdonába került, ezek közül az Illésházy-könyvtárból megszerzett *Ransanus-kódex* mellett Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajza. Megszállott gyűjtőként megszállott bibliográfus volt. Összeállította a Magyarországon 1830-ig megjelent könyvek bibliográfiáját, de ez már nem jelent meg. 1824-ben felajánlotta az addigra összegyűlt könyvanyag eladását – értékének kétharmadáért – a nemzeti könyvtár számára, de a vásárlásra csak 1832-ben került sor. Jankovich Miklós folyamatos vásárlásai kimerítették a család anyagi lehetőségeit, lélegzethez csak a könyvtár eladásával jutottak. A szenvedély ismét győzedelmeskedett, s Jankovich hozzáfogott újabb könyvtárának összegyűjtéséhez, de 1844-ben tönkrement, gondnokság alá helyezték. Az újabb gyűjteményt is megpróbálta eladni a nemzeti könyvtárnak, de végül a család kénytelen volt részenként értékesíteni, 1852-ben nyilvános árverésre bocsátani.

A Széchényi Országos Könyvtár – ahogy kezdetben hivatalosan nevezték – ekkor már a Nemzeti Múzeum keretében működött. A Nemzeti Múzeumról szóló 1808-ban alkotott jogszabály a könyvtárat a Nemzeti Múzeum Könyvtárává tette, és a két intézmény közös története 1949-ig tartott. 1846-ban kaptak a gyűjtemények méltó otthont a Pollack Mihály tervezte Múzeum körüli épületben. A múzeum igazgatója mellett a könyvtárat egy könyvtárőr irányította. A könyvtárőrök – később igazgatók – a magyar tudományos élet kiemelkedő személyiségei közül kerültek ki, akiknek a tudományos munkássága is kötődött a gyűjtemény feldolgozásához.

Miller Jakab Ferdinánd jogtudós (1803–1815) a könyvtár működtetésének megszervezésében, illetve a Nemzeti Múzeumra vonatkozó jogszabály kimunkálásában szerzett időálló érdemeket. Horvát István történész (1815–1846) az első nagyobb vásárlások lebonyolítója volt, akinek vezetése alatt átvészelte a könyvtár a nagy pesti árvizet (1838). Mátray Gábor zenetudós (1846–1875) irányítása alatt rendezték és állították fel az állományt az új épületben, de a könyvtár 1838-tól 1866-ig nem fogadott olvasókat. 1860 körül szervezték meg az első könyvtári különgyűjteményt, a Kézirattárat, majd 1865-től külön kezelték a régi (XV–XVII. századi) nyomtatványokat is.

Eötvös József koncepciózus kultuszministersége idején a könyvtár a kulturális politika számottevő részévé emelkedett, funkciója kibővült, a magyar vonatkozású dokumentumok beszerzése és őrzése mellett nagy hangsúlyt fektettek a tudományos feldolgozásra, illetve a kutatómunka folytatására is. Az új igazgatók, Fraknói Vilmos püspök, történész (1875–1879), Majláth Béla történész, régész (1879–1893), Szinnyei József irodalomtörténész, bibliográfus (1893–1894) és Fejérpataky László történész (1894–1919) már a könyvtár jelentős bővítésén, a nagyobb nyilvánosság számára való megnyitásán, illetve a tudományos munka elmélyítésén fáradozhattak. Fraknói megalapította a *Magyar Könyvszemlét* (1876), amely az egyik legrégebbi könyvtörténeti szakfolyóirat a világon. Igazgatói ideje végén sikerült a Nemzeti Múzeumot állami költségvetési intézménnyé nyilváníttatni az országgyűléssel, és ez a lépés biztosítja azóta is a nem túl bőséges, de biztos költségvetést. Szinnyei rövid igazgatósága alatt megszervezte a Hírlaptárat (1884), amely ma több mint 330 000 egységből áll, és a magyar kultúra nyilvánosságát kutatóknak alapvető forrásul szolgál, tükre minden korszak kulturális és tudományos életének. Fejérpataky igazgatói

idején, 1897-ben bevezették Magyarországon a kötelezpéldány-rendszert, amely garantálta a mindenkori generációk számára a hazai nyomdatermékekhez való hozzáférés lehetőségét. Az ő vezetői megbízatásának utolsó évében került a könyvtárba ajándékként Todoroszku Gyula és felesége, Horváth Aranka régi magyar könyvgyűjteménye, amely ilyen szempontból a legjelentősebb korabeli magánkönyvtár volt.

A következő nagyobb ajándék, Apponyi Sándor külföldi hungaricumokból álló gyűjteménye – amely máig az egyik legjelentősebb különgyűjtemény – már Lukinich Imre igazgatósága (1924–1929) idején került a nemzeti könyvtárba (1925). Ez előtt egy évvel, 1924-ben szervezték meg az önálló Zeneműtárat is. 1929-ben sikerült elérni a kötelezpéldány-szolgáltatási rendelet módosítását, így Jakubovich Emil nyelvtörténész (1929–1934) és Fitz József könyvtörténész igazgatósága (1934–1945) alatt elkezdődhetett egy tervezettebb gyarapítási politika kialakítása. Ennek egyik szervezeti következménye volt a Kisnyomtatványtár (1935), majd a Térképtár (1939) önálló egységgé alakulása is. A dokumentumok feldolgozását is a nemzetközi normákhoz igazították, és a könyvtár képessé vált a rendszeres és tervszerű modern könyvtári szolgáltatások nyújtására.

Az 1949-ben önálló intézménnyé vált Országos Széchényi Könyvtár feladatai is jelentősen bővültek. A könyvek törzsgyűjteménye, amely az 1601-től megjelent könyveket foglalja magában (a Magyarországon kiadottak közül az 1712 utániakat), a sokszor módosított köteles rendeletek következtében dinamikusan gyarapodott. Ehhez járult a nagyszámú adomány, illetve tervszerű hagyatéki vásárlás. Batsányi János, Kisfaludy Sándor, Kossuth Lajos, Madách Imre vagy Zsirai Miklós könyvtára gyűjteményként is fontos dokumentuma a jeles életműveknek, illetve a XVIII–XX. századi magyar

értelmiség műveltségének. Ma a törzsgyűjtemény két és fél millió kötetet őriz.

1949-ben szervezték meg a színháztörténeti különgyűjteményt, 1952-ben elkezdődött a tervezett állományvédelem. Az ekkor létrehozott Mikrofilmtár ma már több mint százmillió felvételen biztosítja az olvasóknak az eredeti formában már védettnak nyilvánított dokumentumok elérhetőségét. 1964-ben elkezdődött az önálló restaurálótévékenység, és ma a magyar nemzeti könyvtárban a világ egyik legjobb restaurátor szakembergárdája dolgozik.

1985-ben jött létre a Történeti Interjúk Tára, amely tervezetten készíti és gyűjti a magyarországi és magyar vonatkozású dokumentumfilmeket, televíziós híradókat. A magyar kulturális, tudományos, politikai és gazdasági élet kiemelkedő egyéniségeivel készített életútinterjúk történeti forrásértéke felbecsülhetetlen, és a történeti kutatás számára egyre fontosabbá válik. A kiadott filmek (videokazetták) gyűjtését és feldolgozását is ez a tár végzi.

2000-ben alakult a könyvtár legfiatalabb gyűjteménye, a Jelenkori Fotóművészeti Gyűjtemény, amely magában hordozza egy egységes fotóművészeti tár kialakításának lehetőségét is.

1953-tól a Magyar Nemzeti Bibliográfiának új sorozata indult, ettől az időponttól kezdve a modern bibliográfiák folyamatosan jelennek meg. Az elmúlt ötven évben kialakított magyarországi információ- és dokumentumellátási rendszernek a nemzeti könyvtár a legfőbb szervezője, illetve kiindulópontja. A nemzeti könyvtár külön figyelmet fordít a nem Magyarországon keletkezett, de magyar vonatkozású dokumentumok feltárására, bibliográfiai számbavételére és természetesen megszerzésére is.

Az egyházi és az arisztokrata könyvtárak államosítása után (1949–1952) a nemzeti könyvtár szakszerű kezelésében maradt az utókorra a ma már eredeti tulajdonosaiknak visszaadott, illetve önálló gyöngyösi ferences, zirci cisztercita, valamint a keszthelyi Helikon Könyvtár.

1952-ben alakult meg a könyvtáron belül a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, amely 2000 óta átalakult feladatkörrel Könyvtári Intézet néven működik. Az intézet Könyvtártudományi Szakkönyvtára Európa egyik legnagyobb könyvtártudományi és könyvtárpolitikai gyűjteménye, háttere annak a szakmai munkának, amelyet az intézet a magyarországi könyvtári hálózat segítségével végez.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1985-ben foglalta el mostani helyét a Budavári Palotában, gyűjteményei azonban ezt a helyet is kinőtték. A raktári gondokon nem segít az 1970-es években elkezdett és az 1990-es években felgyorsított informatikai fejlesztés sem. A nemzeti bibliográfiai nyilvántartásokat, a könyvtár katalógusait ma már túlnyomórészt távolról is el lehet érni. 1999-ben a könyvtár egyik szervezeti egysége lett a Magyar Elektronikus Könyvtár, amely a magyar irodalmi és szakirodalmi műveket az Interneten teszi elérhetővé. 2002-től a nemzeti könyvtár a magyarországi könyvtárak közös katalógizálási programjának is otthont ad.

A nemzeti könyvtár aktív tagja a nemzetközi könyvtári közösségnek. A könyvtáros szakmai szervezetek tagsága mellett nagy hangsúlyt helyez arra, hogy intézményként is jelen legyen a könyv- és könyvtártörténeti kutatásokkal foglalkozó nemzetközi fórumokon.

Monok István
főigazgató

A NEMZETI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETÉRŐL

Monok István

KÉZIRATTÁR

Karsay Orsolya, Földesi Ferenc

RÉGI NYOMTATVÁNYOK TÁRA

Velencei Katalin

TÉRKÉPTÁR

Plibál Katalin

ZENEMŰTÁR

Szőnyiné Szerző Katalin, Kelemen Éva

SZÍNHÁZTÖRTÉNETI TÁR

Belitska-Scholtz Hedvig

KISNYOMTATVÁNYTÁR

Cseh Mária, R. Kutor Beáta

